

СЕКЦІЯ 1. МЕТОДОЛОГІЯ ТА ІСТОРІЯ ПЕДАГОГІКИ

УДК 37.091.212.3:008

DOI <https://doi.org/10.32999/ksu2413-1865/2020-93-1>**ОБДАРОВАНА ОСОБИСТІТЬ У ПОЛІКУЛЬТУРНОМУ СЕРЕДОВИЩІ:
ПРОБЛЕМИ АДАПТАЦІЇ**

Ткаченко Лідія Іванівна,
кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник,
провідний науковий співробітник відділу інтелектуального розвитку
особистості

Інститут обдарованої дитини Національної академії педагогічних наук України

Tkachenko.Lidiya@gmail.com
orcid.org/0000-0002-2303-1147

Статтю присвячено актуальній проблемі адаптації обдарованих дітей в освітньому просторі сучасної школи з урахуванням полікультурного середовища, що утворюється контингентом учнів різних етносів і культур. Автор вказує на необхідність педагогічного супроводу адаптації обдарованих учнів. Спираючись на сучасні дослідження в області філософії, соціології, психології і сімїосоціопсихології, автор формулює основні принципи організації адаптації в полікультурному соціумі освітнього закладу.

Сталий розвиток суспільства й безпека країни можуть бути забезпеченими за умови формування національної ідентичності у всіх представників соціуму країни, що означає єдність прагнень, узгодженість дій та мирне співіснування в майбутньому. Особливо це актуально для України, яка нині не лише прагне до сталого розвитку, а й змушена відстоювати свою незалежність і цілісність. В умовах сучасного цивілізаційного розвитку йдеться про формування в особистості так званої багатоярусної ідентичності, яка, з одного боку, означає приналежність до певної етнічної групи, що забезпечує особистості повне розкриття її здібностей, а з другого – гарантує формування відчуття приналежності до більш широкої спільноти – нації (багатонаціонального утворення, що об'єднане спільністю історичної долі та ідеєю безпеки й розвитку власної держави).

Самоідентифікація особистості (або формування багатоярусної ідентичності) є важливою, оскільки є запорукою її успішної самореалізації. Вона тісно пов'язана з глибокими ментальними утвореннями, провідною з яких є етнічна ідентичність. Особливо це актуально для обдарованої особистості, оскільки обдарування можуть розвинути й повною мірою забезпечити самореалізацію особистості за умови її успішної адаптації в соціумі. Успішність адаптації обдарованої особистості в полікультурному соціумі може бути забезпечено за умови цілеспрямованого педагогічного супроводу, принципи організації якого й сформульовано у статті. Зазначено, що для розкриття обдарованості особистості має відбуватися її інтелектуальний розвиток з урахуванням формування сімїосфери, пов'язаної з етнічною приналежністю, а формування національної ідентичності має відбуватися на основі формування спільної сімїосфери усіх учасників освітнього процесу на основі опанування сімїосфери державної мови, спільної для всіх учасників освітнього процесу.

Ключові слова: національна ідентичність, етнічність, сімїопростір, самоідентифікація, самореалізація, освіта.

**GIFTED PERSONALITY IN A MULTICULTURAL ENVIRONMENT:
PROBLEMS OF ADAPTATION**

Tkachenko Lidiya Ivanivna,
Candidate of Pedagogical Sciences, Senior Researcher,
Leading Researcher at the Department of Intellectual Development of Personality
*Institute of the Gifted Child of the National Academy of Educational Sciences
of Ukraine*

Tkachenko.Lidiya@gmail.com
orcid.org/0000-0002-2303-1147

The article is devoted to the topical problem of adaptation of gifted children in the educational space of a modern school taking into account the multicultural environment formed by the contingent of students of different ethnicities and cultures. The author points out the need for pedagogical support

of the adaptation of gifted students. Based on modern research in the field of philosophy, sociology, psychology, and semiosociopsychology, the author formulates the basic principles of adaptation in a multicultural society of an educational institution.

Sustainable development of society and security of the country can be ensured by the formation of national identity in all members of society, which means unity of aspirations, coherence, and peaceful coexistence in the perspectives. This is especially true for Ukraine, which today not only strives for sustainable development but also is forced to defend its independence and integrity. In the conditions of modern civilization development, it is a question of formation in the person of so-called multilevel identity which, on the one hand, means belonging to a certain ethnic group that provides the person full disclosure of its abilities, and on the other – guarantees formation of the feeling of belonging to the wider community – the nation (multinational entity, united by a common historical destiny and the idea of security and development of their own state).

Self-identification of the individual (or the formation of a multi-tiered identity) is important because it is the key to its successful self-realization. It is closely linked to deep mental formations, the leading one being ethnic identity. This is especially true for the gifted person because talents can develop and fully ensure the self-realization of the individual, provided it is successfully adopted in society. The success of the adaptation of a gifted person in a multicultural society can be ensured under the condition of purposeful pedagogical support, the principles of organization of which are formulated in the article. It is noted that to reveal the giftedness of a person, his intellectual development should take into account the formation of the semiosphere related to ethnicity, and the formation of national identity should be based on the formation of a common semiosphere of all participants in the educational process.

Key words: *national identity, ethnicity, semiospace, self-identification, self-realization, education.*

Вступ

Нині дедалі актуальнішою стає проблема розвитку особистості, яка розглядається українськими вченими в галузі освіти на основі філософії людиноцентризму (В. Кремень). Трансформації в освіті тривають в Україні з початку XXI століття і спираються на принципи дитиноцентризму і студентоцентризму, що мають на меті найбільш повне задоволення потреб особистості в процесі навчання і виховання, розкриття її творчого потенціалу, що своєю чергою «виростає» з розуму, знань, мудрості, гуманістичних цінностей (Кремень, 2009). «Ми повинні якнайшвидше зробити все можливе для заміни авторитарної педагогіки педагогікою толерантності, суб'єктно-об'єктних відносин між учителем і учнем – суб'єктно-суб'єктивними, здійснити інші демократичні зміни, аби з навчальних закладів виходили люди самодостатні, підготовлені до свідомої та ефективно життєдіяльності в різних сферах життя» (Кремень, 2009: 388). При цьому потрібно враховувати, що можливість розвитку і самореалізації особистості зумовлена ступенем її адаптованості, що своєю чергою є наслідком процесу адаптації. Це процес, який у принципі триває все життя. Але найбільш важливою є успішна адаптація в період особистісного становлення, тобто з моменту народження і в шкільні роки.

1. Теоретичне обґрунтування проблеми

Процес глобалізації, безперервний і нездоланний, дедалі більше визначає зміст і форми нашого буття, а в умовах усе швидшого розвитку інформаційних технологій і масової міграції між країнами

і континентами формує стиль мислення і поведінки, близький до стереотипних. У таких умовах загроза втрати унікальності і цілісності, як окремої людської особистості, так і широких спільнот, загострює проблему ідентичності. На думку С. Біляєвої, національна ідентичність «є стабілізуювальним фактором її існування і запорукою успішності в майбутньому» (Біляєва, 2020: 15), а на думку В. Кременя, В. Ткаченка «основним для забезпечення сталості й згоди в суспільстві, а також запорукою міцності держави не менше а ніж конституція, армія і надійно захищені кордони» (Кремень, Ткаченко, 2013: 15).

Метою статті є з'ясування проблеми формування національної ідентичності обдарованої особистості в полікультурному соціумі. Для цього звернемося до методологічного підґрунтя, що пояснює смисл і мету формування національної ідентичності соціуму, способи розв'язання цієї проблеми в сучасному поліетнічному середовищі, а також умови, за яких відбувається несуперечливий розвиток обдарованої особистості в багатонаціональному освітньому просторі.

2. Методологія та методи

Окреслимо методологічні підходи до зазначеної проблеми. По-перше, В. Кремень акцентує, що «в умовах глобалізації не зменшується, не зникає, а навпаки, актуалізується завдання зміцнення внутрішньонаціональних, громадянських зв'язків, патріотичного єднання нації, народу, а отже, вироблення відповідних почуттів удитини... Тільки згуртована, консолідована нація зможе найбільшою мірою усвідомити власний національний інтерес і найбільш

ефективно його відстояти у відносинах з іншими державами» (Кремень, 2009: 389). По-друге, зазначає вчений, «національна ідентичність – синкретичне і багатопланове утворення. За умов нинішнього історичного періоду національна ідентичність виступає не лише духовною опорою, а й сукупністю переконань, світоглядних принципів. Із них складається система програм для практичної дії, що утворює нові смисли національної буття, яке перманентно реформується і відроджується. Практичний зміст ідеї національної ідентичності полягає в реалізації загальнонаціонального ідеалу планів державного будівництва» (Кремень, 2020: 40). Як бачимо, національна ідентичність не є абстрактним, теоретичним конструктом, навпаки, є тим стрижневим компонентом, який визначає самосвідомість особистості, формує її активну життєву позицію, відкриває перспективи її самореалізації. Тому складний смисловий концепт національної ідентичності набуває такої значимості, виконує надзвичайно важливу функцію в суспільстві – об'єднує його.

3. Результати та дискусії

Об'єднавча функція національної ідентичності

Ідентифікація та самоідентифікація особистості за принципом приналежності до певної країни-нації допомагає, за висловом В. Кременя і В. Ткаченка, «гомогенізувати» населення країни, зробити його однорідним і консолідованим, згуртувати загальними інтересами і уявленнями про «спільність долі». Визначальними характеристиками стають: мова, моральні норми і цінності, історична пам'ять і релігія, міф про спільних предків і уявлення про рідну землю (Кремень, Ткаченко, 2013: 184). Саме національна ідентичність викликає ототожнення особистості з певними культурними та цивілізаційними цінностями, смисложиттєвими цілями, моральними і творчими устремліннями.

Однак вивчення і аналіз сучасних викликів цивілізаційного розвитку світ-системи (Ім. Валлерстайн) – глобальні економічні інтереси, міграційні процеси, глобальні мережі зв'язку, регіональні інституційні міжнаціональні утворення, що, врешті-решт, означає об'єктивне нівелювання відмінностей – і одночасно стійке прагнення зберегти ідентичність, зумовлює виникнення та затвердження такого феномена, як «багаторусна ідентичність». Дослідники зазначених питань доходять висновку, що тенденції розвитку сучасних суспільств і держав красномовно про це свідчать. Вчені заявляють: «Вже не йдеться про абсолютний національний суверенітет.

Вибудовується багаторусна система ідентичності та громадської безпеки, складниками якої є інтернаціоналізм (іноді вживають поняття «космополітизм») і регіоналізм (як уособлення більш широких політичних і економічних ансамблів). Водночас утверджуються субнаціональні співтовариства (етнічні та інші) тою самою мірою, що й транснаціональні співтовариства (в межах релігій, соціальних класів). Зрештою, усі ці чинники накладаються на націоналізм і встановлюється таке співвідношення між національною ідентичністю й громадянською, яке гарантуватиме суспільну безпеку» (Кремень, Ткаченко, 2013: 188).

В іншому ключі, але в смисловий близькості висловлює свою думку, посилаючись на Ж. Дельоза і Ф. Гваттарі, М. Бойченко: «Щоб національна ідентичність не набувала шизоїдного характеру, а нація не розпадалася на частини – регіони, колонії, релігії, політичні осередки, божества, еліти і космополітичні соціальні маси, якраз і потрібне згуртування всіх цих надто розмаїтих культурно представників цієї нації довкола чітко окреслених ідентифікаторів національної ідентичності, які мають бути наявними у кожному її вимірі. І тут важко переоцінити роль держави в забезпеченні загальнонаціональної інтеграції всіх версій національної ідентичності, забезпеченні узгодженого функціонування усіх соціальних систем на благо національної ідентичності» (Бойченко, 2020: 19). Провідним чинником у здійсненні важливих впливів у зазначеному напрямі вчений вважає національно орієнтовану освіту, а наскрізними її лініями – орієнтацію на українську як основну мову викладання, обов'язкове і повноцінне вивчення історії України та головне – присутність чіткої державної концепції національної ідентичності.

Надзвичайно важливу тезу висловлює С. Кримський. Він зазначає, що проблеми, пов'язані із формуванням національної ідентичності, потребують урахування політичного контексту. «Відомо, – зазначає С. Кримський, – що нація, на відміну від етносу, характеризується розвиненою системою самосвідомості, наявності власної держави чи боротьбою за неї ... І поки певна нація не проходить фазу вільного розвитку, чи боротьби за свободу, вона не готова до інтеграції, якими б загальнолюдськими цінностями ця інтеграція не вимірювалася. Тому нація може опинитись у ситуації, коли здавалось би, вона діє в напрямі, протилежному загальноісторичним тенденціям до єднання людства, але поза таким ствердженням самостійного, автономного розвитку вона не може увійти у простір

загальнолюдських цінностей та інтересів» (Кримський, 2008: 664). Отже, формування національної ідентичності, що, зрештою, включає і боротьбу за незалежність України, ніяк не може бути проігнорованим в освітньому процесі.

Принципи успішної адаптації одарованої особистості у полікультурному соціумі

Адаптованість особистості потрібно розглядати в двох аспектах, – уважають І. Котова й ін., – в особистісному і соціальному. Особистісний аспект передбачає пристосування людини до соціуму відповідно до його законів і реалізацію себе в ньому відповідно до власних уявлень. Психологічний зміст адаптації особистості визначається усвідомленням навколишнього середовища, рефлексією себе, саморегуляцією адаптаційного потенціалу. Соціальна адаптація представляє два взаємопов'язані процеси – соціалізацію та індивідуалізацію. Саме ці процеси створюють в єдності зовнішні і внутрішні умови для розвитку особистості, зумовлюючи соціальну й особистісну адаптацію. Гармонійне поєднання цих двох процесів на всіх етапах дитинства і юності забезпечує достатній рівень адаптованості (Котова, Гусейнов, Гусейнова, 2017).

Освіта (особливо в школі) є одним із головних чинників вторинної соціалізації особистості. Нагадаємо, що первинним соціалізатором вважають сім'ю, а серед вторинних соціалізаторів більшість дослідників називають загальноосвітній заклад (Гальченко та ін., 2018: 36–42). Тому саме ці два найбільш впливових соціалізатори фактично і формують національну ідентичність дитини, а пізніше – юної особистості.

Незаперечним є те, що сім'я формує перший (етнічний) ярус національної ідентичності. Передусім це усвідомлення себе особою певного етносу, оволодіння рідною, використовуваною в сім'ї для спілкування, мовою, засвоєння традицій найближчого оточення, виникнення етнічного менталітету.

Другий ярус – суто національної ідентичності (приналежність до держави-нації), з огляду на соціалізаторські функції школи, має сформуватися в загальноосвітньому навчальному закладі. І від того, в якому освітньому середовищі знаходиться дитина, залежить не тільки формування другого ярусу її національної ідентичності, а й благополуччя загалом – психоемоційне самопочуття, ступінь адаптованості, безболісність розвитку, успіхи в навчанні, здатність до самореалізації та ін. Поняття освітнього простору включає досить широкий арсенал засобів навчання й виховання, серед яких ключовим є педагогічний супровід.

Особливо гостро проблема педагогічного супроводу стоїть щодо обдарованих дітей, враховуючи особливості їхнього розвитку (Гальченко та ін., 2018; Ткаченко, 2019а; Ткаченко, 2019б). Попутно наведемо методологічні засновки реалізації особистості, зокрема обдарованої. «Ствердити себе людина не може інакше, як «привносячи себе у світ», – пише В. Кремень. – Соціальним засобом цього привнесення завжди виступає інтелектуальна і національна ідентичність. Інтелектуальна реалізує родову сутність людини, вона постає універсальною умовою визначення людської сутності буття взагалі, в центрі якого – особистісна самоідентифікація. Національна ж озумовлює вироблення оптимальних моделей соціально-економічного, суспільного і духовно-культурного розвитку у межах конкретної національної держави, що зумовлено культурними цінностями конкретного народу» (Кремень, 2020: 40). Зауважимо, що етнічна ідентифікація відображає безперервну самоідентичність особистості, а її заперечення може стати суттєвою перепорою до успішної адаптації і самореалізації індивіда, врешті-решт, призведе до загасання обдарованості, припинення її розвитку тощо.

Для освітньої діяльності в умовах багатонаціональних регіонів є архіактуальним врахування обох ярусів національної ідентичності, про які тут йшлося. Акцентуємо на кількох важливих принципах організації освітнього середовища в полікультурному просторі закладів загальної середньої освіти, дотримання яких є обов'язковим і які доречно узагальнити, як відсутність дискримінації за національними ознаками:

- інтеріоризація цінностей національної ідентичності в межах держави;
- толерантність;
- інтеркультурний діалог;
- полікультурна освіта і виховання;
- виховання ціннісного ставлення до багатонаціонального соціуму.

Організація всієї освітньо-виховної діяльності загальноосвітньої установи за зазначеними принципами – це щоденна копітка робота всього педагогічного колективу і кожного вчителя зокрема. Це не окремі заходи, а цілісна система, яка охоплює всі сфери діяльності школи – урочну навчально-виховну, позаурочну навчально-виховну та позашкільну, управлінську та організаційну на всіх рівнях, а також роботу з батьками та іншими стейкхолдерами.

І тут є один дуже важливий нюанс. Відомо, що досягнення істини, або уявлення, що приймається як істинне, можливо тільки за умови ситуації комунікації або

ситуації діалогу. Незаперечним є те, що всі перераховані основні принципи і сам процес формування багатоярусної національної ідентичності можуть бути реалізовані за умови ведення діалогу (в буквальному сенсі як процесу комунікації і в переносному сенсі – як діалогу культур). Тому на передній план виходить питання мови, на якому буде здійснюватися цей діалог.

Семіосфера як засіб розвитку багатоярусної ідентичності

Наведемо таку цитату. «Існування мови як системи символів розкриває одну з основних особливостей людського буття: не може бути неопосередкованих відносин ні між людиною і світом, ні між однією людиною й іншою. Посередником між ними завжди є мова», – зазначає дослідниця Л. Озадовська (Луцянець та ін., 2004: 252). Поняття семіосфери (Ю. Лотман) розглядає діалог як обмін інформацією, закодований у семіотичній системі (мові).

З огляду на багатонаціональний простір, що утворюється в загальноосвітньому закладі поліетнічного регіону, мусимо констатувати, що кожна дитина, що вступає до навчання, має свою семіотичну систему, яка складається не тільки з особливостей національної мови та культури, вже засвоєних на початковому етапі соціалізації, а й «особливостей семіопсихологічної організації індивідуальної мовної свідомості» (Луцянець та ін., 2004: 256). Тому виникає надзвичайно складне завдання об'єднання безлічі індивідуальних мовних свідомостей всіх учасників процесу шляхом знаходження спільних (єдиних) для всіх учасників спілкування смислів, і краще, що можливе в цій ситуації, – вивчення однієї мови спілкування як семіосфери, загальної для всіх. В державі Україна це українська мова.

Тобто до зазначених принципів потрібно додати принцип формування єдиної семіотичної системи на основі єдиної державної мови, яка виконає функцію міжнаціонального спілкування – ведення діалогу для породження загальних для всіх членів соціуму смислів і засвоєння культури в єдиній для всіх учасників семіосфері.

Разом із тим має тривати міжкультурний полілог, який буде виявляти різні концептуальні підходи, пізнавальні установки, ціннісно-сміслові аспекти. З одного боку, це розвиває особистість на основі етнічної семіотичної системи, з іншої – породжує загальну ціннісно-сміслову систему, що, зрештою, зможе забезпечити національну ідентичність.

Зауважимо, що, говорячи про розвиток особистості, в тому числі обдарованої, потрібно пам'ятати про ще один важливий

методологічний підхід – теорію соціальної комунікації (семіосоціопсихології) Т. Дридзе як універсальний соціокультурний механізм, що забезпечує саму можливість громадських інтеракцій. До парадигмальних основ семіосоціопсихології належать: комунікація, текстова діяльність, текст, діалог. Комунікація реалізується у формі обміну діями породження і інтерпретації текстів – у текстовій діяльності. Текст трактується в семіосоціопсихології як одиниця комунікації, є ієрархією комунікативно-пізнавальних програм, які об'єднуються загальною концепцією або задумом партнерів по спілкуванню. Текстова діяльність у цьому випадку є одним із ключових механізмів соціокультурної регуляції, яка забезпечує через залучення до діалогу суб'єктності – свідомості, інтелекту, інтенції, волі й емоцій суб'єкта спілкування, саму можливість обміну діяльністю та її продуктами між людьми (Дридзе, 1999). Діалог трактується дослідницею як режим, або умова комунікації. Саме цей режим відокремлює комунікативні процеси від процесів інформаційно-поточного характеру, коли відправник і одержувач залишаються на різних полюсах інформаційного каналу. Разом із тим наявність так званого ефекту діалогу дозволяє відрізнити їх від інших (псевдокомунікації – спроб діалогу, що не завершилися адекватними інтерпретаціями комунікативних інтенцій, і квазікомунікації – ритуальних «дійств», що підміняють живе спілкування і таких, які й не мали діалогу за вихідну умову). Мета справжнього діалогу – «ідентифікації» – адекватна інтерпретація комунікативної інтенції партнера по спілкуванню. Її значення виявляється первинним щодо згоди/незгоди з партнером, оскільки згода і незгода завжди співвіднесені з тим, що було зрозумілим (Дридзе, 2000: 22). Для інтелектуально обдарованої особистості необхідною умовою розвитку стає формування навичок розуміння, осягнення тексту у спільній семіотичній системі, тобто когнітивна процедура. Таким же значущим є і породження тексту для передачі інформації і сенсів. Ці вміння можна узагальнити не лише як комунікативні, а також як утворення спільної семіосоціологічної сфери.

Висновки

Таким чином, узагальнюючи викладене, доходимо висновків. Самоідентифікація і розвиток обдарованої особистості в сучасному полікультурному просторі має відбуватися як процес формування багатоярусної ідентичності. Особливо значимим це є для обдарованих дітей, оскільки для їх самовираження необхідна успішна адаптація, яка є можливою лише за умови,

з одного боку, збереження їх семіосфери, зумовленої етнічною приналежністю, а з другого – формуванням семіосфери національної ідентичності як умови їх успішної соціальної адаптації. У полікультурному соціумі адаптацію можна вважати успішною за умови прийняття етнічної ідентичності конкретної особистості, сформованої під час первинної адаптації, усіма іншими членами спільноти, що допоможе реалізуватися цьому індивіду в особистісному аспекті. У той же час необхідною умовою реалізації особистості в соціальному аспекті є формування її національної ідентичності як основної об'єднувальної характеристики громадянської спільноти. Умовою успішної адаптації є дотримання принципу недискримінації за національною ознакою. Обов'язковим є дотримання принципу культурного полілогу на основі єдиної державної мови, процедур створення інформаційних повідомлень для продуктивної комунікації, що, з одного боку, розвиває особистість, а з іншого, сприяє створенню національної ідентичності на основі інтеріоризації загальних цінностей і смислів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Біляєва С.О. Національна ідентичність в умовах багатоетнічної країни: науково-методичні підходи та реалії освітнього процесу. *Національна ідентичність як проблема науки й освіти* : матер. наук.-практ. конф., Київ, 12 березня 2020 р. Київ, 2020. С. 15–17.
2. Бойченко М.І. Виміри і версії національної ідентичності: філософський погляд. *Національна ідентичність як проблема науки й освіти* : матер. наук.-практ. конф., Київ, 12 березня 2020 р. Київ, 2020. С. 18–20.
3. Дридзе Т.М. Две новые парадигмы для социального познания и социальной практики. *Социальная коммуникация и социальное управление в экоантропоцентрической и семиосоциопсихологической парадигмах* : в 2 кн. / отв. ред. Т.М. Дридзе. Москва : Изд-во Ин-та социологии РАН, 2000. Кн. 1. С. 5–42.
4. Дридзе Т.М. Социокультурная коммуникация: текст и диалог в семиосоциопсихологии. *Социокультурное пространство диалога*. Москва : Наука, 1999. С. 58–77.
5. Інтерактивна психолого-педагогічна підтримка соціалізації обдарованих старшокласників : метод. посіб. / М.С. Гальченко та ін. Київ : Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2018. 136 с.
6. Котова І.Б., Гусейнов Р.Д., Гусейнова І.С. Личность: ресурсы развития : учебн. пос. Ростов-на-Дону : Издательство РИПК и ППРО, 2017. 262 с.
7. Кремень В.Г. Національна ідентичність як умова самоздійснення української нації. *Національна ідентичність як проблема науки й освіти* : матер. наук.-практ. конф., Київ, 12 березня 2020 р. Київ, 2020. С. 38–41.
8. Кремень В.Г. Філософія людиноцентризму в стратегіях освітнього простору : монографія. Київ : Педагогічна думка, 2009. 520 с.

9. Кремень В., Ткаченко В. Україна: ідентичність у добу глобалізації (начерки метадисциплінарного дослідження) : монографія. 2-ге вид., доп. Київ : Т-во «Знання» України. 2013. 471, [1] с.
10. Кримський С.Б. Під сигнатурою Софії : монографія. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія». 2008. 718 с.
11. Світоглядні імплікації науки : монографія / В.С. Лук'янець та ін. Київ : Вид. ПАРАПАН, 2004. 408 с.
12. Ткаченко Л.І. Адаптація обдарованих учнів у закладах загальної середньої освіти: педагогічний аспект. *Рідна школа*. 2019. № 5–6. С. 19–24.
13. Ткаченко Л.І. Розвиток обдарованості як педагогічна проблема. *Педагогічний альманах*. 2019. Вип. 44. С. 25–30.

REFERENCES

1. Bilyayeva, S. (2020) Natsional'na identichnist' v uslovyakh bahatoetnichnoyi krayiny: naukovo-metodychni pidkhodi ta realiyi osvithnoho protsesa [National identity in a multiethnic country: scientific and methodological approaches and realities of the educational process], *Natsional'na identichnist' yak problema nauky i osvity*, materialy Naukovo-praktychnoi konferentsii [National identity as a problem of science and education, Proceedings of the Scientific and Practical Conference]. Kyiv [in Ukrainian].
2. Boichenko, M. (2020) Vymiry i Versiyi natsyonal'noi identichnosti: filofs'kyi pohlyad [Measurements and versions of national identity: a philosophical view], *Natsional'na identichnist' yak problema nauky i osvity*: materialy Naukovo-praktychnoi konferentsii [National identity as a problem of science and education, Proceedings of the Scientific and Practical Conference]. Kyiv [in Ukrainian].
3. Dridze, T. & Dridze, T. (Ed.). (2000). Dve novyye paradigmy dlya sotsial'nogo poznaniya i sotsial'noy praktiki [Two new paradigms for social knowledge and social practice]. In *Sotsial'naya kommunikatsiya i sotsial'noye upravleniye v ekoantropotsentricheskoj i semiosotsiopsikhologicheskoy paradigmatkh* [Social communication and social management in eco-anthropocentric and semi-socio-psychological paradigms]: in 2 vols. Vol. 1. (pp. 5–42). Moskva : Izd-vo In-ta sotsiologii RAN [in Russian].
4. Dridze, T. (1999). Sotsiokul'turnayakommunikatsiya: tekst i dialog v semiosotsiopsikhologii [Sociocultural communication: text and dialogue in semiosociopsychology]. In *Sotsiokul'turnoye prostranstvo dialoga* [Sociocultural space of dialogue] (pp. 58–77). Moskva : Nauka [in Russian].
5. Galchenko, M., Androsovich, K., Tkachenko, L., Kovaleva, O., Naidenova, L., (2018). *Interaktyvna psykhologo-pedahohichna pidtrymka sotsializatsiyi obdarovanykh starshoklasnykiv* [Interactive psychological and pedagogical support for the socialization of gifted students]. Kyiv : Instytut obdarovanoi dytyny NAPN Ukrainy [in Ukrainian].
6. Kotova, I., Guseinov, R., Guseinova, I. (2017). Lichnost': resursy razvitiya. [Personality: development resources]. Rostov-na-Donu : Izdatel'stvo RIPK i PPRO [in Russian].
7. Kremen, V. (2020). Natsional'na identychnist' yak umova samozdiysnennya ukrayins'koyi natsiyi [National identity as a condition of self-realization of the Ukraini-

an nation]. *Natsional'na identichnist' yak problema nauky i osvity: materialy Naukovo-praktychnoi konferentsii* [National identity as a problem of science and education, Proceedings of the Scientific and Practical Conference]. Kyiv [in Ukrainian].

8. Kremen, V. (2009). *Filosofiya lyudynotsentryzmu v stratehiyakh osvitynoho prostoru* [Philosophy of anthropocentrism in the strategies of educational space]. Kyiv: Pedagogichna dumka [in Ukrainian].

9. Kremen, V., Tkachenko, V. (2013). *Ukrayina: identychnist' u dobu hlobalizatsii (nacherky metadystsyplinar-noho doslidzhennya)* [Ukraine: identity in the age of globalization (sketches of metadisciplinary research)]. 2nd ed., ext. Kyiv: Tovarystvo "Znannia" of Ukraine [in Ukrainian].

10. Krymskii, S. (2008). *Pid syhnaturoyu Sofii* [Under the signature of Sophia]. Kyiv: [in Ukrainian].

11. Luk'yanets', V., Savchenko, O., Ozadovs'ka, L. (2004). *Svitohlyadni implikatsiyi nauky* [Worldview implications of science]. Kyiv: Vydavnytstvo PARAPAN [in Ukrainian].

12. Tkachenko, L. (2019). *Adaptatsiya obdarovanykh uchniv u zakladakh zahal'noyi seredn'oyi osvity: pedahohichnyy aspekt* [Adaptation of gifted students in general secondary education institutions: pedagogical aspect]. *Ridna shkola*, 5–6, 19–24.

13. Tkachenko, L. (2019). *Rozvytok obdarovanosti yak pedahohichna problema* [Development of giftedness as a pedagogical problem]. *Pedahohichniy al'manakh*, 44, 25–30.

*Стаття надійшла до редакції 17.12.2020.
The article was received 17 December 2020.*